

De 'bennenmakers' van Maasbommel, deel I (van 4 delen)

John Ridders, januari 2020

Inleiding

Betrekkelijk kort voor zijn overlijden werkte de Maasbommelse amateur-historicus Jan Boerakker (1953-2015) nog aan een artikel over de bennenmakers ¹ die in zijn dorp werkzaam waren geweest. Voor zover bekend werd het artikel echter jammergenoeg niet meer gepubliceerd; wel kwam het in bezit van de Stichting Historisch Maasbommel. Omdat het artikel een aardig beeld geeft van het ambacht van de mandenmakers zoals die vooral in de eerste helft van de vorige eeuw in ons dorp werkzaam waren, hebben we gemeend het alsnog te publiceren. U treft de tekst in deel III van dit artikel met cursieve letter in zijn geheel aan. Wél hebben we het artikel van Jan aangevuld om de positie van de Maasbommelse mandenmaker beter te kunnen duiden en hebben we enkele originele foto's uit de collectie van Jan Boerakker opgenomen en een enkele verwijderd.

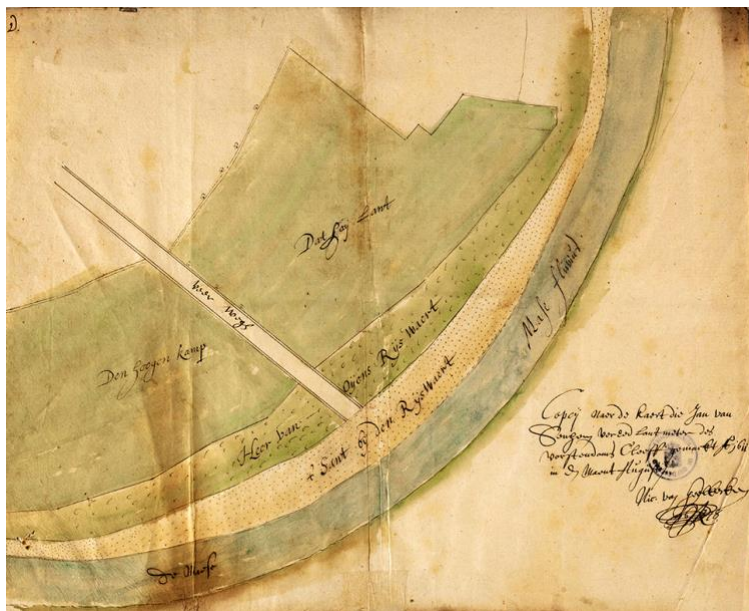
Een heel oud ambacht

Het maken van vlechtwerk zoals onder andere het vlechten van manden, behoort tot één van de oudste ambachten ter wereld. Sommige archeologen beweren zelfs ouder dan het pottenbakken ².

Al in de grijze oudheid, vele tientallen eeuwen voordat onze jaartelling begon, werden bijvoorbeeld in de landen van het Nabije Oosten voor tal van doeleinden manden gevlochten. Wie kent ook niet het Bijbelse verhaal over de kleine Mozes die in een waterdicht gemaakt 'biezen' mandje bij de oever van de Nijl aanspoelde en gevonden wordt door een dochter van de farao. Ook de Grieken en Romeinen,

eeuwen later, vlechten voor tal van doeleinden manden en de Egyptische Antonius de Heremiet (251-356), zal de beschermheilige worden van o.a. de mandenmakers ³.

Manden in velerlei vormen en gemaakt van plaatselijk aanwezige, natuurlijke en goedkope grondstoffen als takken, riet, of wilgentenen werden tot halverwege de vorige eeuw in groten getale overal in de westerse wereld geproduceerd. Ze waren immers van groot praktisch nut voor wie iets te vervoeren had: ze waren licht van gewicht, sterk en goedkoop. Bovendien, hoe moest je toendertijds anders je koopwaar naar de markt brengen ?



Rijswaard bij Maasbommel, 1648
Gelders Archief Arnhem

¹ Een 'ben' of 'benne' is een tenen mand., zie Van Dale, Groot woordenboek der Nederlandse taal, 15e editie, 2015

² Vlechtwerk in de oudheid, Koos Rauws, Vlechtbulletin nr 39, 2014

³ nl.wikipedia.org

Vooral ook in ons lage land wilden de wilgen makkelijk groeien langs de meanderende rivieren, plassen en op sompige komgronden. Zo ontstonden al eeuwen geleden de natuurlijke of aangelegde rijswaarden en grienden met hun snelgroeiende wilgen in het Land tussen Maas en Waal en vormden ze de basis voor de mandenmakerij. Misschien gebruikten de Romeinen - gelegerd in het nabije Nijmegen - al manden uit Maas en Waal. Vrijwel zeker is het dat rond het jaar duizend, toen op de oeverwallen langs Maas en Waal de eerste nederzettingen ontstonden die inwoners manden zijn gaan vlechten.

Een kaart uit 1648 geeft nadrukkelijk de aanwezigheid van 'rijswaarden' bij Maasbommel aan en maakt duidelijk dat daar bewust het wilgenhout van staken en tenen gekweekt en geoogst werd.

K E U R E N
E N
ORDONNANTIEN
VAN HET
MANDEMAKERS
G I L D T
Der Stadt
A M S T E L D A M.



AMSTERDAM.
By SAMUEL LAMSVELD, Ordinaris Stads Drukker
en Boekverkooper, aan de Nieuwe Kerk. Met Privilegie.

1750

ook voor de export. Zelfs bij de steeds terugkerende oorlogsvoering bleken manden van groot nut waar het ging om het vervoer van allerlei soorten kogels en granaten naar het front ⁴.

In de middeleeuwse steden en zeker wanneer in de 16e en 17e eeuw in de Hollandse steden de handel (mede als gevolg van de overzeese koloniën) sterk toeneemt, ontstaan er ook stedelijke gilden van mandenmakers. Doel was de bescherming van het plaatselijk ambacht en behoud van de kwaliteit van de lokale producten tegen de concurrentie van niet stedelijke mandenmakers met hun 'vreemd', soms ondeugdelijk geacht vlechtmateriaal.

Dat vlechtmateriaal bestond in hoofdzaak uit tal van soorten wilgentenen die in de binnendijkse en buitendijkse 'grienden' en 'rijswaarden' groeiden. Voor de mandenmakerij werd één-jarig teenhout (sniigrienden) gebruikt. Het tweejarig of meerjarig hout met de dikkere tenen werd gebruikt voor

De vraag naar manden zou door de eeuwen heen sterk samenhangen met de economische ontwikkeling van een streek of land en daarmee de behoefte om tal van soorten goederen te vervoeren. In welvarende tijden vielen de manden nauwelijks aan te slepen, maar in slechte tijden werden mandenmakers vaak als eersten werkloos. Langs de kusten van Zuiderzee (IJsselmeer) en Noordzee, de Friese meren, maar ook langs de grote rivieren waren manden van groot nut voor het vervoer van vis. Binnenlandse agrarische streken hadden behoefte aan manden voor o.a. het vervoer van aardappelen, fruit en groenten. Ook huishoudens hadden natuurlijk voor het verplaatsen en opbergen van hun spullen manden nodig. De eerste honderd jaar na de industriële revolutie van de 19e eeuw zouden daarnaast vele machinaal vervaardigde massaproducten per mand vervoerd worden; niet alleen voor de binnenlandse markt maar

De Mandenmaaker.
't Ondichte Vat, En houdt geen nat.



*Die waatter schepte met een Mand,
Die scheen niet wel by Zyn Verstand:
Veel Handen soecken Heil te grypen,
m't gaatich Vat van deesen tyd,
Maar 't sal haar altemaal ontsypen,
Schep Heil in 't Vat der Eewwigheid.*
Jan Luyken, Spiegel van het Menselyk
Bedryf, 1694

⁴ Zie op de site 'scriptiebank.be' de presentatie 'Van manden-vlechter tot munitiedrager'.

gevlochten matten, de zogenaamde zinkstukken, ter versterking van rivierkribben en dijken (hakgrienden). Daarnaast waren de meerjarige dikke tenen geschikt voor de productie van 'hoepels', een band (gespleten wilgetwijg) die om een vat, ton of kuip gelegd werd om de duigen bijeen te houden.

De 'goede' tijden tot 1920

Overal waar dat maar enigszins lonend was en wilgen wilden groeien, werden manden gevlochten en hoepels gemaakt. Dat was vooral in de dorpen en steden rondom de Zuiderzee, het rivierengebied met concentratie nabij de Biesbosch, maar ook in Friesland. Desondanks gold het vlechten van manden weliswaar als een belangrijk, doch doorgaans ook als een slecht betaald beroep. Vaak werd de hele familie van de mandenmaker bij de productie ingeschakeld om het werk lonend te maken. In veel gevallen was het een nevenberoep voor de wintermaanden als er op het land weinig te doen viel.

Sommige plaatsen sprongen er echter wat de productie van manden betrof uit. De regio rond het Brabantse Vlijmen - niet ver van de Maas gelegen - was zo'n voorbeeld. Eerst werden er manden gemaakt voor het vervoer van hop naar Engeland, later voor het vervoer van groenten en fruit. *"Op het hoogtepunt werden in de regio Vlijmen 1,6 miljoen manden per jaar gemaakt, bij vijf tot tien manden per persoon per dag moeten hier toch achthonderd tot duizend mandenmakers actief zijn geweest"* ⁵. Maar een vetpot was het niet: *"De meest vliegende mandenmaker kon bij den 10-uren dag van Fl 19 tot hoogstens Fl 21 per week verdienen. Bij de invoering van de 8-uren dag zijn de loonen daar ter plaatse niet verhoogd. Dit beteekent minstens 20 pCt. minder loon"* ⁶

Onder druk van de Duitse bezetters werden er ook hier aan het begin van de Tweede Wereldoorlog veel granaatmanden gevlochten.

Een tweede voorbeeld van een grote mandenmakersconcentratie was Noordwolde (huidige gemeente Weststellingwerf). In de 19e en begin 20ste eeuw stond Noordwolde - nabij de plek waar de provincies Friesland, Drenthe en Overijssel bij elkaar komen - te boek als het *'Vlecht-dorp van Nederland'* ⁷. In 1908 tot 1969 was er de Rijksrietvlechtschool gevestigd. Vanaf 2001 herbergt het gebouw het Nationaal Vlechtmuseum.

Maar er is ook een minder prettige herinnering: *"De Duitsers maken gebruik van de tram om bijvoorbeeld tienduizenden granaatmanden uit Noordwolde af te voeren. Alleen al op 16 maart 1943 vertrekken vier wagons vol met 6261 manden en een waarde van ruim tienduizend gulden. In twee jaar tijd worden er zo 27.438 per tram afgevoerd"* ⁸.

Gedurende de WO-I bleef Nederland neutraal, maar *"de oorlog was buitengewoon lucratief voor ons land. Er werden enorme winsten gemaakt en sommige bescheiden familiebedrijfjes groeiden uit tot een bloeiende onderneming....Tot grote ergernis van beide oorlogvoerende landen at Nederland al die tijd van twee walletjes"* ⁹.



granaatmand voor een 15 cm houwtiser
bron: Van mandenvlechter tot munitiedrager.

⁵ Jasper Harthoorn, Brabants Dagblad, 5-4-2018, 'Engeland dreef op Vlijmense manden'.

⁶ De Tijd, 31-12-1920, 'Het mandenbedrijf'.

⁷ Zie website van gemeente Weststellingwerf

⁸ drentheindeoorlog.nl

⁹ Historisch Nieuwsblad 4/2017

De Mandenmakers.

Men schrijft ons uit **Maasbommel** :

* De mandenmakers langs de Maas beleven tegenwoordig, ondanks of lever door den oorlog, een goeden tijd. Niettegenstaande de stijging van het teenhout, is er veel meer vraag naar manden dan vroeger en verdient menigeen in dezen tak van nijverheid een goed stuk brood.

De Gelderlander, 28-1-1916

Gegeven het bericht in de krant van 28 januari 1916 leverde kennelijk ook Maasbommel een bescheiden bijdrage aan de oorlogsindustrie door de levering van manden en bracht het een zekere welvaart in het dorp. En dat gold niet alleen voor Maasbommel: "*Tijdens de Eerste Wereldoorlog beleefde de productie van mandwerk een opleving die de gouden jaren van de mandenindustrie inluidde. De houtproductie voor kisten stagneerde en de prijzen van*

teenhout stegen sterk door de grote vraag uit de mandenindustrie" ¹⁰.

De voorspoed zou echter na 1920 snel afnemen.

Hadden de mandenmakers zich in de Middeleeuwen verenigd in gilden, vanaf het begin van de vorige eeuw bundelen de rietsnijders, hoepelmakers en mandenmakers zich in verenigingen en vakbonden om hun kwetsbare belangen te behartigen ¹¹. En dat was geen overbodige luxe. In een brief 'Aan onze Werklieden' schrijft de R.K. vereniging van Mandenfabrikanten dat als bij een onopgelost conflict tussen de werkman en de werkgever "...dan zal zolang geene vakvereniging van arbeiders bestaat, de patroon van betaling ontslagen zijn" ¹². Mandenmakers werden per gevlochten mand betaald ¹³. En verder gold o.a. in Vlijmen dat "*Indien een knecht voor eenigen tijd het vak verlaat door b.v. in Duitschland te gaan werken, zal hij gedurende de eerste 3 maanden, dat hij weder bij een der patroons werkzaam zal zijn, slechts 9/10 van zijn gewone loon kunnen verdienen*".

Een tiental jaren later worden ook in Maas en Waal vakbonden voor hoepelmakers en mandenmakers opgericht.

****— Het land van Maas en Waal begint zich eindelijk te organiseren. Verschillende vakbonden zijn reeds opgericht, o.a. de afdelingen der bouwvakken, hoepelmakers, mandenmakers, en nog meerdere zullen volgen. Twee onzer ingezetenen viel de eer te beurt in het bestuur te worden opgenomen. De heer G. Peters werd gekozen tot voorzitter van den bond hoepelmakers, de heer D. van Wijk tot secretaris van de afd. mandenmakers.**

Provinciale Noordbrabantsche en 's Hertogenbossche courant, 21-9-1918

**Wordt
vervolgd**

¹⁰ mijnzuidzee.nl, Geert-Jan Davelaar, 'Mandenmaken'.

¹¹ b.v. in 1907 Hoepelmakersvereniging 'Onderling Belang' en de Vereniging van Rietsnijders 'Eensgezindheid' in Raamsdonkveer, de Katholieke Mandenmakersvereniging 'St. Franciscus' in Ammerzoden.

¹² 'Aan onze Werklieden, Op hunne vergadering van 20 Juni 1918, hebben de verenigde mandenfabrikanten de volgende artikelen in hun Reglement opgenomen, welke vanaf dien dag geldig zijn:...', Vlijmen, 20-Juni 1918; Bron: Bhic

¹³ Zie b.v. de Loonregeling van 26 Augustus 1918' van de genoemdevereniging van Mandenfabrikanten te Vlijmen.